

Városok — ködben és éjszaka

„De nekem fotogénikus arcra van szükségem“ — toszogatja el a felvevőgép előtt az öreg, borostás arcú, színehagyott és olajfoltos kezslábasba bújt darukezelőt egy dokumentumfilm-rendező (nyilván az ötvenes évek elején) Szász János kisregényében. Ez az emlékkép több, mint futó mozzanat a *Mamaia by night* valóban filmnovellának is nevezhető montázs-sorozatából; néhány könyvoldallal tovább egy másik, páréves múltból felidézett jelenet rímél rá, a fotóriporter emléktárából: „Egyszer Vajdahunyadon egy padon heverő elrongyolt, kergéig taposott, és éhes orrú félpár bakancsot is lefényképeztem, háttérben a régi főter házaival s még távolabb az acélmű füstölgő kéményeivel és új magaskohóival. »Ezt be se vidd a főnöknek« — toltá félre a képet az ipari rovat egyik riportere. Persze bevittem, és a főnök savanyúan sóhajtott, amikor az olvasztárok és hengerlők képei után a félpár bakancsra esett a pillantása: »Lényeges ez?« Bólintottam: »Nagyon.« »Nem gondold, hogy határeset?« — és a főszerkesztő természetesen nem adta le lapjában a fényképet, mert semmit sem értett meg a szimbólumból, régi és új emberi közvetlenséggel, de művészi elvonatkoztatással kifejezett kontrasztjából.

Ilyen és hasonló szembesítésekből építi Szász János ezt a könyvet, amely alcímében ugyan mamaiai éjszakákat ígér (mint ahogy egyik korábbi szépirodalmi vitairatát-esszéregényét Moszkvai éjszaka címen közzölte), de az éjszakai fény — szállodaszobák, bárók és sztriptízre is alkalmas régi csónakházak fénye — elsősorban arra jó, hogy hősei könnyebben eljussanak a lelki-sztriptíz állapotába. Egyéni és kollektív önvizsgálatok, a világ sorsát s az emberi élet értelmét kutató nagy eszmefuttatások természetes színhelyeként idézi Szász ezeket az éjszakákat, ahol nemcsak isznak, vetkőznek és (bocsánat) okádnak a jelenlévők, hanem emlékeznek is tegnapi önmagukra, rossz közérzetükre magyarázatot, sőt orvosságot keresnek. Mert „rossz az, hogy az ember csak meg akar élni és nem élni akar. Tenni valamit a halál ellen.“

Dekadencia, intellektualizmus? A kérdések nyilván megismételhetők, mint ahogy ebben a könyvben is utalás történik a Moszkvai éjszaka egykori kedvezőtlen kritikái fogadtatására, de sem akkor, sem most nem lehetett, nem lehet központi címszavakkal elintézni egy irodalmi mű elemzést igénylő problémáit. Ne térjünk vissza a régi vitára, hiszen az a mű esztétikailag nem érdemesül erre a figyelemre — ezt a mostanit azonban fel kell oldoznunk az ilyenfajta gyanúk alól. Mint ahogy nem klerikális minden mű, amely egyházi környezetben játszó-

dik, nem feltétlenül dekadens egy éjszakai mulató — a kapitalizmussal együtt nem kell szétrombolni a vasutakat... (Ezt a leckét viszont nem mindenki tanulta meg a marxista szemináriumokon!) Szász János éppen arra tett kísérletet, hogy a felszín mögé nézzen, hogy a külső cselekvések mögött felfedezze a belső feszültségeket, elfojtott vágyakat, fájdalokat, reményeket. Ezért választhatta azt a merőben szokatlan írói megoldást is, hogy a kisregény szürrealista könnyedséggel át- meg át- kapcsoló, de alapjában természetes folyású elsőszemélyes elbeszélését időnként megszakítsa a kurzivált harmadik személlyel — ami bizonyára a külső szemlélő objektivitására, a látszatra utal. De az a furcsaság is — többször s a magyar nyelv szellemével össze nem egyeztethetően — előfordul, hogy a mondat harmadik személyben kezdődik, és elsőben folytatódik (vagy fordítva), noha ugyanarról a személyről, alanyról van szó.

A Mamaia by night nem ezért a stílus-leleményért, hanem ennek ellenére — valódi stílus-szépségeiért s etikai alapkoncepciójáért figyelemre méltó mű. Figyelemre és követésre méltó a szembesítések és szembesülések vállalása, őszintesége a kérdésben s a válaszok keresésében. Persze, irodalomtörténeti jelentőségűvé (legalább a mi romániai magyar irodalmunkban) akkor válhatott volna, ha etikuma az esztétikummal szorosabban összefogódnak. Sok egyéb mellett, ebben különbözik tőle döntően Méliusz József regénye, a Város a ködben. Ha most mégis egymás mellett emlegetjük őket, ezt nemcsak a megjelenésük nagyjából egyidejűsége, nemcsak a két könyvbe rejtetten vagy nyíltan beépített irodalompolitikai hadakozások, az erkölcsi felelősségvállalásnak rokon vonásai indokolják, hanem mindenekelőtt a modern próza jellegzetesen XX. századi eszközeinek meghódítására, meghonosítására irányuló törekvéseiknek közelsége. Ami Szász Jánosnak még csak töredékesen sikerült (nem az első és harmadik személy felcserélésére, hanem jelen és múlt egymásbajátsztatására, hangulatok, külső és belső cselekvések megjelenítésére gondolok!) — a Proust utáni modern európai próza szintjét közelítve, a magyar prózárs mai rangján sikerült Méliusznak.

Mert igaz ugyan, hogy napi szenzációként az új Méliusz-kötet legizgalmasabb része a függeléként csatolt „regény regénye“ („amelyben az író elmondja a Város a ködben kéziratának történetét“), s valójában nemcsak izgalmas, hanem „keserűen tanulságos“, hogy a regény megszületése óta eltelt három évtized milyen helyzeteket és figurákat termelt ki, ám a pikantériákon túli, esztétikumban mérhető izgalom az igazi, amelyet a mű olvasása közben élünk át. A Város a ködben-t olvasva, elfeledünk minden irodalompolitikai szempontot — amelyek adott körülmények között szintén fontosak lehetnek —, s el az irodalomtörténetieket is: hogy például ez a regény Veress Zoltán úttörő műve, a Szeptember előtt, sőt jóval előtte, a második világháború előestéjén honosította a romániai magyar irodalomba a prousti eredményeket (amiről Veress Zoltán nyilván nem tehet, s ez az irodalomtörténeti tény érdemein sem változtat, minthogy nem ismerhette Méliusz kéziratát): a műre kell figyelniünk, Méliusz József prózáirói teljesítményére, amely — akár egyetértünk itt vagy másutt kifejtett egyik-másik nézetével, akár nem — tiszteletet parancsoló. Ezzel a regénnyel a mai romániai magyar

irodalom újabb lépést tett a provincializmustól az egyetemesség felé vezető úton.

A mai romániai magyar irodalom, mondom, bár maga Méliusz hangsúlyozza, hogy regénye a két világháború közötti irodalomhoz tartozik, s hogy ő ettől a munkájától régen elvált, az már idegen számára. Elvégzendő filológusi feladat kimutatni, mit módosult a Város a ködben szövege a harminc évvel ezelőtti részlet-közlésekhez viszonyítva (a szerkeszti változtatásokra szintén találhatunk utalásokat, éppen a „regény regényében“). De egy mű igazából ahhoz a korhoz tartozik irodalomtörténetileg — pontosabban: ahhoz a korhoz is tartozik —, amelyben eljut olvasóihoz, amelyben hatni tud. És akár elfogadja Méliusz, akár nem, úgy tűnik, a két világháború közötti irodalomszervező munkássága után most, a hatvanas évek végén, az Aréna verseivel s talán még inkább a Város a ködben prózájával foglalja el irodalmunkban azt a helyet, amelyet régebbi verskötetei nem a kritikus-irodalompolitikai elfogultságok miatt, hanem heterogenitásuk, érték-ingadozásaik következtében nem tudtak biztosítani neki.

Ez a regény különösen szerencsés házasságból született: Méliusz avantgarde elkötelezettségéből s a magyar szociográfiai irodalom jelentőségének felismeréséből. A Város a ködben szociológiai értékei elvitathatatlanok — éppen azért, mert nem a szociológizáló szándék (mint nemegy régebbi poémájában), hanem a mélyről feltörő élmény vezette az író tollát. Vallomás ez a könyv, a gyermekkori élményekről és azokon keresztül egy osztály bűneiről; de szerencsére nemcsak a bűneiről, hanem teljes életéről — úgy, ahogy azt a gyermek s később a felnőtt megismerhette. Mert igaz ugyan (és ezt Kovács Katona Jenő már 1938-ban megírta), hogy a gyermekkorra emlékezés igen sokszor a felnőtt-tudathoz igazodik, de Méliusz nem annyira a gyermeki lélekbe világító regényt akar írni, sokkal inkább családjá, városá (Temesvár), osztályá, az anyagi gondtalanság csúcspontjaira-csúcsockáira felkapaszkodó hivatalnoki-polgári réteg életébe igyekszik bevilágítani, a háborús konjunktúrában „tekintélyt szerző“ polgár természetrajzát írja. S ami külön értéke a regénynek: nem holmi urbánus elfogultsággal, hanem azzal a „gyökerességgel“, ami A szénásszekér elégiát is jellemzi (sajnos, a kritikus ebben sem lehet eredeti — a „regény regényében“ erre is utalás történik, Szilágyi Domokos lektori véleményében). Méliusz végigköveti a háborús években a bérháztulajdonosi státusba avanszált család s a szegény városi és falusi rokonság kapcsolatait, s az emberségnek tisztább formáit találja meg a tanyán élő Józsiék körében.

A nép nyelvét is itt tanulja meg szeretni, tisztelni (ennek a szeretetnek újabb bizonyítékai az olyan, szabadvers-áhitatú beszédei, mint amelyet az Ady-ünnepségen mondott Nagyváradon). „Mintha sötétkek és azürkék olajcsikok simultak volna egymás mellett a határtalan üveg-lapon. Az égi kék fokozatosan feketévé sötétült, és idelent, a csillagok alatti mélységben, amelynek az alján szekerünkön imbolyogtunk, nem élt semmi, csupán Józsi hangja, a szavai, amik oly másként hangzottak itt, mint a mi szavaink a városon, ahol nemcsak a lélek, de a lélekkel együtt a nyelv is elszegényedett, torzonborzzá, ápoiatlanná és fésületlenné vált; dudorokkal, sebekkel és hegekkel telidesteli abban a környezetben, amihez mi is tartoztunk... Akikkel mi érintkeztünk, ta-

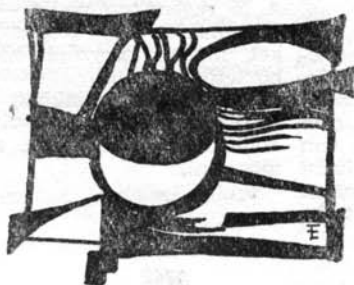
lálkoztunk, mulattunk ebben a városban, nem a nyelv zamatát szomjúhozták, hanem a bécsi vágyképet üldözték, a Habsburgok talmi és időszerűtlen, úri cirádás, arany paszományos pompáját, a »nemzeti ünnepek« díszmagyar színpadi kosztümjeinek csillogásában. Vecsera Mária és a főherceg kétkrajcáros regényét, az udvari bálók agyrémbé illő toalettjeit, Grinzinget, a Prátert, a kabarét, Tisza Istvánt — díszmagyarban —, a Várat — őrsekváltáskor —, a térzenét, a Pester Lloydot — a jobbik esetben —, a millenniumi szellemet, a bamba rímek szatócsát, Szabolcska Mihályt és a »Zserbót«...“

Amint ez az idézet is mutatja, Méliusz jó nyelvmesterekre talált, nem sülyedt bele nyelvileg sem a temesvári beamtervilágba; az ironia nyelvi fegyverét éppúgy megtanulta, mint a prédikátoros pátoszt (például: „Szabó Kis Mihályok, tegnap és ma, bocsásatok meg a mi vétkeinknek, mert mi nem tudtuk és ma sem tudjuk, hogy mit cselekszünk!“). A regény egészenek nyelvi szépségét nem takarhatják el az itt-ott barokkosan túlburjánzó mondatok sem (ezekre meg Szemlér Ferenc figyelmeztette a szerzőt), ahol a szabadversszerű expresszionista áradás szöözönbe, ismétlésekbe csap át.

Ahogy a nyelv példáján láttuk, úgy köti össze a szerző minden vonatkozásban a családi élményt, emléket az országos, sőt európai eseményekkel, távlatokkal, tanulságokkal. Helyenként ezek a tanulságok túlságosan publicisztikusak, s az is előfordul, hogy az extenzív totalitás kedvéért élménykörén túl bővíti a tipológiát (Fanny című fejezet), a regényre azonban az élményes-cselekményes megjelenítés a jellemző. Még romantikus történetet is beépít művébe, mint amilyen a Schmidt főhadnagy „hőstette“, szabadulása a szerb fogságból, de ilyenkor sem az elbeszélés élénkítése, színesítése a célja, hanem a család lélektanítársadalmi analízise: arra kíváncsi, arra figyel, hogyan reagálják le a család tagjai az elmesélteteket. Telitalálat a Temesvárt kivégzett nazarénus és a Jean Jaurés halála közt vont párhuzam (volt ugyan kritikus, aki ezt erőltetettnek vélte), s mesteri a szimbolikussá növelt zárófejezet, Az utolsó vacsora: a pusztulás előszele csap meg belőle. A regény egészenek a megkomponáltsága azt az esztétikai élvezetet váltja ki az olvasóból, amit a család lélekrajzának finomságaiban is érzékelünk.

1969 bizonyára a regény esztendejeként kerül be a romániai magyar irodalom történetébe. Méliusz József könyve, a Város a ködben, nem kevéssel járul hozzá ehhez a megjelöléshez.

Kovács J.

Arany László

A délibábok hőse

Méltóbban és okosabban nem is tisztelgetett volna a magyar könyvkiadás a 125 éve született Arany László emléke előtt, mint klasszikus becsű főművének rangos újrakiadásával. Az önmaga kiérdemelte értéket gyarapította és mélyítette el Juhász Ferenc dús képi fantáziával átszőtt előszava. Itt hangzik el a korábbi előítéletekkel, téves nézetekkel vitába, harcba szálló megállapítása az álomban és akaratban egyaránt középszerű Hübele Balázst jellemezve: „Nem fajtánk egyik rossz őstulajdonosságának emberré-teremtett képlete volt ő, de Földünk átlag-emberének átlag-megvalósulása, a mindig mindenütt föllelhető akarnok akaratlanság, a nagyot-akaró középszerűség, a mások-által-megvalósított és másokban-megvalósult szent tűz és szent tevékeny lobogás közepes utánzat-vágyakozója.” A Borsos Miklós tollrajzaival díszített kötetet a híres gyomai Kner-nyomda egyik nagyon szép alkotásaként tartják számon a bibliofilek. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Ludwik Chmaj

Utak és tévutak
a huszadik század
pedagógiájában

Az elmúlt évtizedekben sokszor mint fantomokkal vitáztunk a polgári neveléstudomány irányzataival, mivel sem kellő tájékozottsággal, sem pedig biztos összehasonlítási alappal nem rendelkezünk e polémiákhoz. Ezért tölt be

A két költő, akinek a regénye csaknem egyidőben jelent meg, Székely János és Lászlóffy Aladár. A *Héphaisztosz* terjedelmre több mint háromszorosa a *Soó Péter bánatának*. Ha tíz évvel ezelőtt jelennek meg, az egyikről azt írták volna a bölcsek kritikuskok: „a történelemből menekül”, a másiktól meg: „menekül a történelemből”. Ma már — megadva Kliónak is, Kalliopénak is az illő tiszteletet — nem orozzuk el egyiktől sem a másik jussát. Legkevésbé pedig Eutherpé kegyeltjeinek azt a jogát vitatjuk, hogy Kalliopénak is adózzanak. Ha az egyik költő regényét történelminek, a másikat lélektaninak minősítjük, csak a szerzők feltehető szándékára utalunk, hatásukhoz e minősítéseknek úgyszólván semmi közük. Székely János fejlődés-regényét olvasva, melyben a historikum — mint a modern színpadképben — jelzés és nem díszlet, azt a történelmi borzongást érezzük, amit a Musil *Törlessével* vagy a Thomas Mann *Doktor Faustus*-ával érzékeltethető regénytípus vált ki. Lászlóffy Aladár regényében pedig izgalmasabb a kétezeröttszáz éve elvégzetett-nél az, amit az író — egy az adatoknál is fontosabb hitelesség nevében — hozzáképzelt az így vagy úgy végbement eseményekhez.

Lírikusokról lévén szó, akik regényt írtak, mi sem lenne könnyebb, mint önvalloásokat keresni a műben. Felesleges vállalkozás — minden regény arról szól, aki írta. Mert a legfontosabbról szól. S mi a legfontosabb? Az, amit feltétlen el kell mondani. Mert átélte valaki, vagy mert nem élhette át; mert fél, hogy átélheti, vagy annyira szeretné átélni, hogy lejátssza, nem úgy, mint a színész, hanem úgy, mint a gyermek, aki minden lehet, amit csak el tud képzelni. Az egyik regény gyermekekről szól. A másik — hősökéről. Érdekes, hogy az álmodozó gyermek hős szeretne lenni, az álmodozó felnőtt pedig — gyermek.

Meg sem kísérelem a *Soó Péter bánatát* és a *Héphaisztoszt* közös nézőpontról szemügyre venni: ilyen közös nézőpont nincs. Az ugyanis, hogy mindkét szerző költő — lírai alkatuk alapvető különbözőségét tekintve — csak az amúgy is szembeszökő eltéréseket, az entitások összehasonlíthatatlanságát nyomatékosítaná. S ráadásul: amikor regényt olvasunk, még ha lírikus írta is — a szerzőnek a próza művészetében való jártasságát firtatjuk. A rossz regénynek nem mentsége, hogy esetleg jó költő írta. A jó regényben pedig — s ez a kettő más-más fokon, módon az — úgyis felismerjük azokat a jegyeket, melyek szerzőjét minden műfajban megkülönböztetik társaitól.

Ezért a továbbiakban külön-külön szólnék a két könyvről, néhány, az olvasmány sugallta gondolat köré csoportosítva azt, amit róluk azonnal el kell mondani.

*

Lászlóffy Aladár a *történelem értelmét* látszik kutatni *Héphaisztoszban**. Nem elírás: valóban arról van szó regényében, hogy van-e a történelemnek értelme — vigyázat, nem célja a szónak finalista jelentésében. A több mint négyszáz lapnyi kérdésre legfennebb feltételes választ adhatunk. Kudarcnak vagy győzelemnek, hősiességnek, áldozatnak éppen annyi értelme van a történelemben, amennyi erkölcsi hasznát látják — a harc kimenetelétől függetlenül — huszonöt vagy kétezereztíz év múlva a múltat mint jelenük előzményét fürkésző nemzedékek. Ez így eléggé didaktikus hangzana. De Lászlóffy regényének nevelő szándéka — ha van, s azt hiszem, van — nagyon etikusan, közvetve, hősei önnevelő erőfeszítésein át érvényesül. Talán nemcsak ezért érezzük, hogy a *Héphaisztosz* — üdítő, fiatalító olvasmány. Az írók sem akkor érezzük a csodálatos időgép kezelőjének, amikor évezredekkel röpit vissza olyan történelmi korbá, mely számunkra inkább legenda, mese: mítosz, mint történelem. Igazi csodát akkor művel, amikor olvasóit — a legblazirtabb irodalmárokat is — tíz-húsz-harminc évvel fiatalítja vissza, a pompás kalandban, pompás hősként dobogó serdülőszívükhöz igazítva Krónosz szigorú óramutatóját. Mert Lászlóffy hősei — hőszok: fiatalok, szépek, bátrak, tehetségesek, sőt gazdagok és hatalmasok is. Méltósággal élnek és méltóságteljesen halnak meg. Tizenkét és tizenhat éves kora közt még a huszadik század embere is ilyennek képzelte a hőst, s ilyennek remélte az életet.

Ennek az élvezettel írt és élvezetes regénynek majd minden lapján azonban a „stramm“ antik férfieszemélynek különös akusztikát ad a modern ember és modern költő Lászlóffy. Államról, kötelességről, nemzedékekről, szabadságról, háborúról elmélkedve Asztakidész, Leonidász vagy Ktesziphon „különös tanok nevében forgatja ki, mikor csak teheti, a spártai törvényt“.

Ha nem tudnók, hogy költő írta a *Héphaisztoszt*, utolsó fejezetét, az epilógusszerű *Mesét* akkor is költeményként olvasnók. Nagylélegzetű mondatai, frappáns kapcsolásai, a szenvedélyesen torlódo képek mélyén a mindig világos, érett gondolat mutatja, milyen is lehetett volna ez a regény, ha íróját éppen lendületes mesélőlkedve s képessége nem készíti gyakran a nyelv anyagának túl nagyvonalú (úgy is mondhatnók: hanyag) kezelésére! A regény tárgyából merítve hasonlatot: a történelmi-régészeti tudás, epikai készség, helyzet- s jellemteremtő erő krózsai kincseit Lászlóffy Aladár nem foglalta spártai fegyelem méltó keretébe. Ezért annak az olvasónak, aki igényét általában Lászlóffy tehetségéhez és különösen az itt felcsillantott prózaírói lehetőségeihez méri, nem lehet maradéktalan az öröme. A regény sikerének ez nem ártott, s tudjuk, a siker nem árthat Lászlóffy igényességének. Egy operatív kiadói koncepció a kettőt: sikert és igényességet tehetné egymáshoz méltóvá a regény újabb kiadásá-

sürgető hiányt a lengyel egyetem tanár posztumusz műve, amelyben összegyűjtötte, regisztrálta, rendszerezte azokat a pedagógiai szerzőket, munkákat, elméleteket, amelyek a modern nevelési ismeretek körébe tartoznak. Herbert Spencer és Ellen Key pszicho-biológiai pedagógiáján kezdve, a behaviorizmuson, a pszichoanalízisen át jut el az európai munkásmozgalom nevelési-oktatási irányzatáig. A marxista igényű munka alapvető érdeme, az informáldáson túl, az eszmei eligazodás megkönnyítése. (Gondolat, 1969.)

Finn elbeszélők

Eppen tíz évvel a Képes Géza szerkesztette, nagysikerű Finn versek és dalok antológia megjelenése után és néhány klasszikusként értékelt, valamint éppenséggel modern regények nyomában végre a finn novellatermés java is eljutott hozzánk. Korábban A boldogtalan konzervatív című gyűjtemény igyekezett az utóbbi másfél-két évtizedet bemutatni, e mostaninál az ötvenes évek alkotják a határkövet. Így e teljesebb kép ismeretében mondhatjuk el, hogy bár a rövid műfajok nem erősségei a finn prózaíróknak, legalábbis nem a novella maupassant-i vagy csehovi értelmében, mégis eszközei, témái korszerűek és rokonszenves a harcmodora, amellyel egy kis nép fennmaradásáért, irodalmának elismeréséért küzd. A kötetben helyet kapó húsz szerző között a jól ismert klasszikusok mellett, mint amilyen J. Linnaankoski, Eino Leino, F. E. Sillanpää, a még köztünk élő derékhad képviselőivel is találkozunk. (Európa Könyvkiadó, 1969.)

* *Lászlóffy Aladár: Héphaisztosz. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.*

téka

Heller Agnes

Érték és történelem

A tanulmánygyűjtemény a történetfilozófia, a mindennapi élet, az emberi egyéniség kérdéseit, összefüggéseit vizsgálja filozófiai, irodalmi, szociológiai vagy történeti esszék formájában. Az első rész azokat az írásokat tartalmazza, melyek közvetlenül társadalomelméleti problémákat tárgyalnak, s a marxizmus néhány eddig kevésbé tisztázott vagy leegyszerűsített kérdésének — etika, egyén és közösség, a morális és a társadalmi érték fogalma — elvi megközelítését célozzák. A második ciklus az újkori filozófia történetének egy-egy alakját, gondolatrendszerét vagy kiemelkedő művét értelmező tanulmányokat foglalja magában. A harmadik csoport elsősorban irodalmi tanulmányokat és publicisztikai jellegű írásokat ölel fel, ezek között olvashatunk Shakespeare világnézetéről, Thomas Mann két kisregényéről, Lukács György esztétikájáról, Eatherleynek, az „atombomba-pilótának” sorsáról és Hochhuth színművéről, a lelkiismeret és felelősség korunkban megváltozott lehetőségeiről és következményeiről. (Magvető, 1969.)

A magyar nyelv szövegmutató szótára

A Papp Ferenc szerkesztésében megjelent szövegmutató szótár A Magyar Nyelv Értelmező Szótára 58 323 címszavát közli a szövegek sorrendjében, azaz úgy, hogy a szótárban szokásos módon egymás alatt közölt szavakat nem balról jobbra, hanem jobbról balra állítja betűrendbe. De a szótár forgatója nemcsak a hasonló végű szavakat, a „rímeket“

val, melyben megvalósulna a részletek és az egész értékének egyensúlya, mely egyébként Lászlóffy Aladár esztétikája is: a műves monumentalitás.

*

A Soó Péter bánata* tökéletes mű. A kritikus egyik kezén megszámlálhatja, hányszor írhatott le ilyet életében, ráadásul első regényről. Ezután már csak annyit tehet — egyebet se tesz, amióta kétszer egymás után elolvasta —, hogy figyelmébe ajánlja mindenkinek. S tekintve, hogy a regény megírásától a megjelenésig tizenkét év telt el, felfohászodik: bárcsak nem múlna el újabb évtized, amíg újra kiadják, sőt románul, németül, angolul, franciául is olvasható lesz.

Tudom, nem illik nálunk senkit túldicsérni, mielőtt elérte volna a pátriárkák korát. Szívesebben temetünk, mint dicsérünk. Leghelyesebb megvárni, amíg meghal a szerző, akiről szuperlatívuszokban lehet beszélni. A halott tehetség — klasszikus érték. Az élőkben viszont bármikor csalódhatunk. Ez mind igaz lehet. De gyáva és szűkkeblű az a kritika, saját magát fokozza le az az irodalom, amely nem tudja vagy nem meri — a családés vagy a tévedés kockázatát is vállalva — lelkesen és boldogan (igen, boldogan!) üdvözölni a rendkívüli teljesítményt, s csempülni a silány férce munkát. Körülírások bonyolultan semmitmondó rendszere alakult ki az olyan egyszerű és pontos szavainkat elkerülő, mint: szép, kitűnő, élmény, felhőborító, pocskék. Elnyűttünk a degradáltunk viszont más, ugyancsak egyértelmű fogalmakat, ezért félve — nem a nagyot-, inkább keveset-mondástól — írom le: Székely János kisregénye olyan irodalmi esemény, melynek a kedvéért érdemes, mi több, kötelező elhagyni a járt ösvényeket.

Soó Péter — tükörember. Tükörbe nézni írtózik ugyan: csúnya. Ezért ő maga a tükör: lénye tökéletes mását őrzi ez az ellen-Narcissus, ellentétét és kiegészítőjét, ikertársát, akit túlélt, anélkül, hogy kezet emelt volna rá, aki ő maga, anélkül, hogy vele azonos volna. Előbb azt hisszük, egy többé-kevésbé közönséges testvérpár történetét halljuk, akik közül persze, hogy az a külön, aki meghalt, s nyilvánvalóan az a vétkes, aki él. Tudathasadásos monológ zárja a történetet. De a regény maga is a bánatát elbeszélő Soó Péter monológja, mely végedesvéig a másiktól, Soó Párról szól, akit Kicsinek becéz, noha felnéz rá. Pált csak Péter emlékeiből ismerjük, az ő szemével látjuk szépné, az ő fülével halljuk okosnak, az ő csodálatában bátornak. Csak Péternek van szeme, füle, emléke, bánata: valósága. Pált csak Péter ismeri, Péter és senki más. Honnan ismeri? Önmagából, a tükörből.

Képességei érdemén — Pál a gyermekbanda vezére. De Péter a leventeparancsnok, aki „a végrehajtó és szolga szerepét vállalta; voltaképpen az

* Székely János: Soó Péter bánata. Ifjúsági Könyvkiadó. Bukarest, 1969.

egyetlen szolgálát a szakaszban, minthogy a többiek tiltakozók és kényszerítettek voltak. Hogyan állhattott és maradhatott volna meg a külön utakon járó, külön, átfogó elképzelések szerint cselekvő Kicsi a szakasz egyetlen szolgálójának szerepében?”

A kettős vezérség értékelése is — bonyolult helyzet, élelméjű, árnyalt értékelés — Pétertől származik. Az alárendeltől, a középvezetőtől, aki vezérségében is legfennebb „végrehajtó és szolga” lehet; a „tiltakozókra és kényszerítettek” oktrojált főnök ő, Kicsitől eltérően, aki a szabadság, a játék csapatainak népszerűség, tekintély érdemén választott vezére! De nem ilyen Janus-arcú-e minden „vezérség”, melyet kénycs erkölcsű, világos fejű ember visel, aggodalmasan lavírozva parancs és hajlandóság között? E „kétértelmű akrobatikához” — ahogyan Soó Péter minősíti helyzetét — valójában egy ember is elég, vagy kettő tesz ki egyet.

A hadak nyomában egyre messzebb terelt fiúk megpróbáltatásai, az éhség, a hideg elszenvedése Péter emlékezetében mint „elfajzott aszkézis” él. Pál életének és halálának vigasztalhatatlan és büntudatos krónikásként, akárcsak Dr. phil. Serenus Zeitblom, aki minduntalan a saját jelentéktelenségét emlegeti barátja, a szeniális modern Faustus — Adrian Leverkühn történetét írogatva. Péter olyan lelki differenciáltságot, elméleti finomságot áruul el, amely őt magát is felsőbbrendű lényként mutatja meg. Elbeszélése tárgyának, az elérhetetlen példaképnek nagyobb dicsőségére? Vagy formát találva saját Fölkötés Én-jének a szemérmes nem sértő dicsőítésére? Célok, eszmények, akadályok porlanak szét az időben — tünődik Soó Péter — „de maga az erőpróba, az emberi teljesítmény megmarad...”

Teljesítmény? Miféle teljesítményről lehet szó, e háború sodorta kamaszcsapatban, tétlenül s nélkülözve, idegen földön? A *kályha*, Mindenki fázik. De kályhát csinálni a semmiből, legyőzve a tárgyak ostoba ellenállását, hasznos eszközzé szelídítve a haszontalan hulladékot — fölényes leleménnyel — csak Kicsi tud, Kicsi, aki mindig eltalálja a legnagyobb megoldást, mely egyben a legegyszerűbb is. Kicsi ritkán cselekszik, rendszerint cselekedtet, de beavatkozásai a fantáziátlan nehézséghez vagy kapkodáshoz úgy viszonyulnak, mint álombeli másunk elmés szava, ügyes mozdulata nappali valóságunk suta gesztusaihoz. Péter számára Kicsi a megelevenedett, a léttel szinkronba hozott eszrit d'escalier. Kályhaépítése — demiurgoszi teremtet, melynek leírásában Székely János lélegzetelállító bravúrral a homéroszi pajzsvetés történelmi inverziójú replikáját nyújtja; ott a kor kézműves kultúrájának legmagasabb szintjén kovácsolnak fegyvert; itt a félelmetesen fejlett haditechnika pusztítása arra kényszerít egy gyerekbembert, hogy a legkezdetlegesebb módon eszkábáljon össze, védekezésül az elemek ellen, egy olyan eszközt, melynek — a kor műszaki színvonalán — sorozat-előállítására percekbe kerülné... Itt is, ott is az emberi lelemény a hős, „az erőpróba, a teljesítmény”.

Az az éjszaka pedig, az a téli éjszaka a német városka középkori falai közt, a borzalom és a csoda

leli fel egy csoportban (például mulya, pulya, furulya, skatulya), hanem az egyes szavak mellett számkódok formájában a szavakra vonatkozó legfontosabb lexikográfiai ismereteket is (milyen szófaj a szó, milyen a ragtalan vagy -t tárgyragos, -k többesjeles az egyes harmadik birtokos személynéző alakja, képzett-e). A szótár értékét növelik a függelékként közölt, a szóvégi hangok, majd a digrammák és trigrammák számát és százalékarányát mutató statisztikai adatok; a szótárból többek közt megtudható, hogy e munkában 2188 -z végű, 499 -oz végű, 324 -zet végű szó van. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Adám Magda

Magyarország és a kisantant a harmincas években

A vaskos monográfia a sokáig „kényes” kérdések közé sorolt problémát: a kisantant kialakulásának körülményeit, célkitűzéseit és Magyarországhoz való viszonyát mutatja be. A magyar és külföldi forrásokra, feldolgozásokra támaszkodó munka azonban nem elégszik meg a kisantant elszigetelt tárgyalásával, hanem azoknak az európai és nemzetközi politikai erőeknek a síkjára helyezi, amelyek végső soron létrejöttét, működésének sikereit és kudarcait is meghatározták. Ugyanakkor választ keres a kérdésre: miért nem sikerült a Duna menti államokat a nemzeti létükre törő hitlerista veszéllyel szemben összefogni. A monográfia hét fejezetében felvázolja nemcsak a Duna menti államok, hanem egész Kelet-Európa két világháború közötti történetét, a náciizmus és a nacionalizmus fokozódó térhódítását, az ezekből fakadó ellentéteket, amelyek végül is a

téka

Harmadik Birodalom túlsúlyához, kizárólagos hegemoniájához vezettek ebben a térségben, és rendkívül veszedelmes helyzetet teremtettek valamennyi kis állam számára. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Sáfáry László

Korforduló

„Az én bánatom az egész világ, az egész világ az én hitem!” — elfelejtett költő üzenté ezt szerelmének, s jól teszi egykori Korunk-szerkesztőnk, Sándor László, hogy fel támasztja a munkácsi Sáfáry Lászlót, aki ifjan pusztult el valahol Kurszknál, s mindössze két kis verskötetet hagyott hátra. A Lendület című 1931-es elsőt azonban Illyés Gyula köszöntötte a Nyugatban, s Méliusz József fedezte fel az Erdélyi Helikonban, hogy ez a költő „öntudatos proletár”. Az 1935-ös Verhovina a kárpátaljai szülőföld problémáit veti fel, s Barta Lajos, Győry Dezső, Vozári Dezső méltatja a versek népdalszerű tisztaságát, mélyen gyökerező hazaiságát. Fábry Zoltán a Korunkban így méltatta: „Sáfáry a tájélményt szociális élménnyé fokozza”. A most újraközölt versek (kiegészítve közel 40 eddig közöletlenel) egy különös paraszti szürrealizmus, eredeti ízű népi avantgardizmus jegyeit viselik, nem véletlenül: ez a friss költészet sarlós-vándorlásokon, népművészeti stúdiókban és munkás szavalókórusokon edzette természetű erejűvé a maga társadalmi mondanóját. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

éjszakája, a torz jóság és a szép halálé — a kezdete és a vége mindennek. Péter felnőtt lesz, mert Pál meghal. Péter Káin lesz, mert Abel meghal, Abel — akinek ő volt az őrzője... Mint az Úr és mint Jákob, úgy kérdi majd az ikrek édesanyja: hova lett a kedvesebbik gyermek? A testvérek ketten voltak. A túlélő egyedül marad. De úgy, hogy kettős terhet cipel: pótolnia kell az űrt, amit a Másik pusztulása a világban hagyott. Csak a benne tátongó Semmit nem töltheti be — semmi. Emlékből, önvádból, szeretetből, magányból kell naponta újratерemtenie magában azt, aki nincs többé. Amint telik az idő, és sűrűsödik a magány, úgy nő, nemesedik, szépül a halott gyermek az élő felnőttben.

Szilágyi Júlia

Vízaknai boroskanna